

УДК 930.2:[002.1:316.776.33]"19"

Оксана Сенченко,
аспірант кафедри видавничої справи
та редагування НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського"

Книга як інструмент інформаційних війн ХХ століття

У роботі розглянуто заборонені теми історичної й економічної наук Заходу, пов'язані з глобалізацією, демографічними кризами, протекціонізмом. Висвітлено роль книги як феномену "м'якої сили" в невидимих інформаційних війнах. Аналіз книг відомих авторів свідчить, що глобалізація була характерна для різних періодів розвитку соціальних систем, починаючи від античності, середньовіччя й до наших днів.

Ключові слова: глобалізація, книга, демографічна криза, економіка, історія, корупція, олігархізація, феодалізм.

Мета дослідження: визначити роль книги як зброї інформаційної війни під час аналізу процесів глобалізації в історії.

Методика дослідження: пропонується стаття належить до жанру історичного дослідження, покликаною дати відповіді на актуальні проблеми сучасності. Основним методом є аналіз значної кількості фактів у глобальному історичному процесі зі сфери загальної, економічної й демографічної історії.

Об'єкт дослідження: книга як інструмент інформаційної війни в глобальному історичному процесі.

Вступ

Циклічність історії підтверджується. Актуальні теми сьогодення — глобалізація, олігархізація, корупція, економічна криза — були характерними для різних періодів історичного розвитку соціальних систем: від загибелі Західної Римської імперії, виникнення феодалізму в Західній Європі й до економічної та демографічної криз XVII століття і Великої депресії, що настала в 1929 році й тривала до кінця 1930-х років. Проте виникає низка запитань. Чому глобалізаційні проекти минулого не були піддані критичному аналізу, а книги, в яких він все-таки є, замовчуються або знищуються? Чому людство вкотре спостерігає економічну й демографічну кризи, характерні для глобалізації, практично на всіх етапах розвитку держав? Чому дослідження цих проблем ученими різних країн, зокрема і західними науковцями, попри високий професійний рівень і достатнє фінансування, не змогли дати вичерпну відповідь на поставлені запитання? Чому західна історична наука не наблизилася до вирішення цих історичних загадок? Занадто мало було зроблено й на Заході, й у сфері дослідження процесів глобалізації в історії, що допомогло б правильно оцінити перспективи сучасної глобалізації, віднайти шляхи виходу з економічної та демографічної криз, характерних і для сучасності. Навпаки, замість того, щоб розв'язувати ці загадки,

останніми десятиліттями науковці докладають більше зусиль, аби замовчувати чи навіть приховувати давно відкриті чи описані закономірності.

1. Причини виникнення феодалізму

Розглянемо, як замовчують чи викривляють історичні факти на прикладі причин виникнення феодалізму. Відомо, що одна з головних ознак феодалізму — кріпосне право. Американський історик Е. Домар, вивчаючи становлення феодалізму, виявив причини виникнення кріпосного права. Більше того, він з'ясував, що впродовж XIX століття побачила світ низка історичних праць, в яких, на прикладі ґрунтового фактичного матеріалу, було доведено, що кріпацтво зазвичай виникало в умовах демографічної кризи [1; 2; 3].

Проте ці праці були забуті, зауважує Е. Домар, і вилучені з усіх сучасних західних історичних бібліографічних довідників. Американський історик мав намір написати статтю про своє відкриття, проте авторитетний колега порадив не поспішати, аргументуючи, що ці факти неодноразово висвітлювали й вони загальновідомі. У результаті Е. Домар опублікував статтю про причини виникнення кріпосного права лише за 12 років. "Що це за усім відомий факт, — цікавився вчений, — який так добре приховано, що про нього ніде не можна прочитати?" [4].

Нещодавно Кембриджський університет (Великобританія) випустив оновлену збірку історичних праць, присвячених ранньому середньовіччю, — Нову Кембриджську середньовічну історію (1-й і 2-й том вийшли 2005 р.). Збірка охоплює період із 500 р. до 900 р. н. е. і містить майже 60 праць різних авторів на 2000 сторінках [5]. Здавалося б, з'явилася нагода, аби дослухатися до закликів англійських істориків Р. Ходжеса і Д. Уайтхауса про перегляд наявної історичної концепції чи хоча б піддати аналізу чималий за обсягом археологічний матеріал, на базі якого вчені дійшли своїх висновків. Але у двох 1000-сторінкових томах не лише немає жодних спроб пов'язати історичні концепції з даними археології — не наведено і не-

величкої частини археологічного матеріалу щодо часів пізньої античності — раннього середньовіччя, який Р. Ходжес і Д. Уайтхаус систематизували у своїх книгах ще на початку 1980-х. Але окремі науковці роблять спроби, наводячи вибіркові факти, спростувати погляди істориків про занепад Західної Європи і Середземномор'я наприкінці доби античності й раннього середньовіччя. Перегляд концепції здійснюється, але не в тому напрямі, що логічно випливає з масиву археологічної інформації, а в прямо протилежному! [6].

Англійський дослідник Р. Гербердінг зазначає, що занепаду античності, найімовірніше, взагалі не було. І обґрунтовує, що Римська імперія мала "середньовічні" ознаки: багато вулиць, навіть у Римі, були немошеними, чимало будинків не мали водопроводу та каналізації, на багатьох вулицях смерділо нечистотами й було повно жebraків, такі місця були небезпечними для прогулянок, особливо заможних людей [5, р. 25—28].

Зважаючи на ці факти, зауважимо, що у сьогоденному світі, далекому від середньовіччя, в епоху науково-технічної революції в більшості країн: від Бразилії до Індії, не кажучи вже про Ірак, Афганістан і Судан, можна зустріти такі самі будинки й вулиці, без водопроводу й каналізації, небезпечні для прогулянок. А також повно людей, які вмирають із голоду. Чи означає це, що більша частина світу й досі перебуває в "середньовіччі"? І якщо не було занепаду при переході від античності до середньовіччя, то не було і прогресу при переході від середньовіччя до сучасності?

Аналогічні тенденції виразні й у французькій історичній науці, адже коментарі її нинішніх представників надто слабо пов'язані й зі здоровим глуздом, і з наявними фактами. Учені стверджують, що римляни майже не жили у великих містах, які будували, і ті стояли весь час порожніми. Окремі фахівці припускають, що скорочення населення на півдні Франції в ранньому середньовіччі відбулося через те, що в тому регіоні було мало єпископів [6].

Як свідчать наведені приклади, ці безглузді пояснення чи спростування стосуються саме того факту, що наприкінці доби античності та в ранньому середньовіччі населення Західної Європи стрімко скорочувалося і на цьому підґрунті й виникло кріпацтво. Якщо вдавати, що подібної закономірності немає, а книги авторів, котрі зазначали про неї, вилучити з бібліографії, то можна втратити один із незаперечних аргументів — глобалізацію — у питанні про занепад Західної Європи наприкінці епохи античності — на початку середніх віків.

Найрадикальніше до питання про кінець епохи античності підійшли у США. Останнім часом у цьому науковому середовищі панує історична концепція про те, що жодної кризи і занепаду античного світу не було — просто життя з певних причин перемістилося на схід Середземномор'я. А події, що відбувалися тоді на Заході, — негідні й згадки.

Як зазначає англійський історик Б. Перкінс, з останнього видання американського довідника з пізньої античності взагалі зникли статті про франків, вест-

готів і англосаксів [7, р. 170, 182]. Начебто цих народів, що зіграли головну роль в європейській історії, не було загалом. А слова "занепад" і "криза" американські історики античності більше не вживають як "неمودні" [7, р. 87, 170].

Згадаємо ще одну історичну білу пляму: припинення участі Галії в VIII—IX ст. у міжнародній торгівлі в Середземному морі. Сучасні французькі історики припускають, що галло-римляни і франки "не вміли дружити" з арабами і безперервно воювали з ними, тоді як італійці, навпаки, мали з цим народом приязні стосунки і розвивали торгівлю [8, р. 199—200]. Мабуть, "невмінням дружити" пояснюють і той факт, що Галлія майже не торгувала в той період і зі скандинавами, і з Візантією, і з тими самими італійцями. З цієї концепції випливає, що на кілька століть усе населення Франції раптом стало вкрай ворожим, а згодом так само раптово змінилося, налагодивши дружні стосунки і торгівлю з іншими народами.

Розглянемо ще один важливий історичний феномен. Тисячі населених пунктів Галлії у VII—VIII ст. було перейменовано німецькою, часом за ім'ям німецької сім'ї, що оселилася у тій місцині. Французькі історики припускають, що так галло-римлянам наказали "пани", тобто франки [8, р. 133]. Чому їм раптом це спало на думку — невідомо. Варто зазначити, що подібних масових перейменувань населених пунктів не зустрічалося в історії навіть за часів найжорстокішого пригнічення місцевого населення іноземними завойовниками, окрім, звичайно, випадків його повного знищення і заселення території новими народами. А в Галлії часів раннього середньовіччя бачимо не завоювання і пригнічення, а радше мирне співіснування франків і галло-римлян, тому таке пояснення не відповідає історичним прикладам.

Для більшості білих плям історії сучасні західні історики не знаходять жодних пояснень, навіть воліють не помічати їх, хоча чимало науковців досліджують фундаментальні історичні явища, як, наприклад, становлення в Західній Європі системи феодалних відносин. Як стверджують Р. Ходжес і Д. Уайтхаус, "розгляд важливих тем середньовічної історії вийшов із моди, і більшість істориків працює над детальним описом дерев, а не над аналізом усього лісу" [9]. Варто згадати окремі роботи, як, наприклад, книгу Р. Лопеза "Народження Європи", що вийшла в 1960-ті роки і була спробою провести цілісний аналіз явищ, що сталися при переході від доби античності до середніх віків. Її автор дійшов висновку про "глибоку і тривалу демографічну кризу", яка не закінчилася з кінцем античності, а тривала ще і в VII—VIII ст. [10, р. 53, 81].

2. Економічні кризи — ознака скорочення населення

Наведені явища мають одну причину, адже історики давно пов'язують демографічні процеси будь-якої країни чи території з тенденціями розвитку її торгівлі та економіки. Зокрема, Р. Лопез вважає головною причиною стрімкого прогресу в економічному житті Європи X—XIV ст. істотне зростання кількості населення [11, р. 293].

Б. Перкінс розглядав загасання економічного життя в західних провінціях Римської імперії часів пізньої античності як характерну ознаку скорочення чисельності населення [12, р. 327]. Відповідно, і подальший занепад економіки Франції й Іспанії, а також Північної Африки в ранньому середньовіччі та перехід до натурального господарства можна пояснити лише подальшим скороченням кількості населення, що підтверджує чимало археологічної та літописної інформації.

Немає потреби вкотре доводити, що в епоху античності сталася демографічна катастрофа. Очевидно, що саме певні обмеження народжуваності чи, скажімо, небажання мати дітей або велику їх кількість були головними причинами цієї кризи. Інакше кажучи, античне суспільство втратило здатність до відтворення і було, таким чином, приречено на вимирання.

Переписування історії задля політики відбувалося у всі часи. Проте зазвичай фальсифікація обмежувалася історією однієї країни — щоб збільшити значення подій, важливих для її чинного уряду. У цьому разі маємо справу з унікальним феноменом — замовчуванням чи переписуванням світової історії, до того ж одночасно всіма провідними західними державами і в одному й тому самому ракурсі.

3. У чому причина переписування історії?

Якщо звернемося до минулого, то з'ясуємо, що 200 років тому подібні процеси вже відбувалися. До XIX століття в Західній Європі панувала концепція, згідно з якою найвищий розквіт цивілізації припадав на античну епоху, і щодо матеріальної та духовної культури, і щодо кількості населення. 1718 року Монтеस्क'є зазначав, що чисельність населення за часів античності в 10 разів перевищувала рівень, досягнутий на початку XVIII століття [13, СХІІ].

Середні віки тому й мали таку назву, що їх вважали проміжним періодом між епохою діянь видатних представників античності й новим часом. Західно-європейське Відродження було першою спробою, через наслідування античності, повернутися до величчя давньої епохи. Крім того, у XVIII столітті, під впливом ідей письменників-меркантилістів, у Західній Європі поширеною була думка, що протекціонізм у торгівлі сприяє збереженню і зростанню числа населення, а свобода торгівлі призводить до деградації. Отже, історія занепаду античності, цілком можливо, у XVIII столітті асоціювалась із занепадом, який Західна Європа пережила в попередню епоху, і наводила на роздуми про тотожність причин таких явищ.

Проте у середині XVIII століття до нещадної критики цих ідей удався шотландський філософ Д. Юм — попередник Е. Канта, філософ-суб'єктивіст, котрий заперечував можливість пізнання людиною навколишнього світу і наявність у ньому причинно-наслідкових зв'язків. Незрозуміло, як такий погляд поєднувався з новими ідеями у сфері історії й економіки (що допускають існування об'єктивної картини світу), котрі запропонував Д. Юм. Проте філософ заперечував той факт, що за доби античності чисельність населення була доволі значною, вступивши в

суперечку як із попередніми авторами, зокрема Монтеस्क'є, так і з його сучасниками, наприклад Р. Уоллесом, що спростовували його ідеї [14; 15].

Важливо акцентувати, що Д. Юм одночасно виступив і з критикою протекціонізму, а також із пропагандою ідеї вільної торгівлі, яку згодом, після смерті вченого, підтримав і розвинув інший шотландець — А. Сміт. Те, що обидва були шотландцями, не дивно: Англія захистила себе митними бар'єрами, але проводила політику дискримінації щодо підвладних їй Ірландії та Шотландії, від чого страждали їх економіка й населення. І оскільки обидва шотландці мали причини не сприймати англійську систему протекціонізму та взагалі англійців, то чи варто дивуватися, що їхня критика від початку не була об'єктивною. Прагнучи похитнути основи ненависного йому англійського протекціонізму, Д. Юм навіть заявив, що він "молиться за розвиток торгівлі у таких країнах, як Німеччина, Іспанія, Італія і навіть Франція" [16, р. 49], тобто нехай розвивають торгівлю всі країни, крім Англії.

Абсолютно не дивно, що Д. Юм та А. Сміт доволі активно критикували англійську систему протекціонізму. Дивно інше: атаку на протекціонізм та пропаганду ідей вільної торгівлі розпочав філософ (Д. Юм), який одночасно атакував і концепцію історичного розвитку, що доти панувала. Надалі основну атаку на історичну концепцію вестимуть винятково прибічники ідей вільної торгівлі та економічного лібералізму. І що цікаво — вони здебільшого програватимуть у наукових спорах, тоді як їхні концепції все одно одержуватимуть гору. Д. Юм навряд чи мав більше аргументів, ніж Монтеस्क'є і Уоллес, однак саме його історичну концепцію про незначну кількість населення за античних часів прийняла англійська політична еліта на початку XIX століття, можливо, як стверджує Д. Холлінгворт, "з політичними цілями" [17, р. 334].

4. Наступ на протекціонізм

Що ж це були за цілі? Відомо, що в той період почався масштабний наступ на протекціонізм, який на початку XIX століття підтримувала більшість англійського істеблішменту. Хід дискусій, котрі точилися тоді в парламенті, на відміну від тих, що можуть відбуватися сьогодні, вже не є секретом. Англійська еліта вважала, що усунення протекціоністських бар'єрів у торгівлі з іншими країнами дасть змогу їх країні, зважаючи на її промислову перевагу, перетворитися на "майстерню світу". І саме цю мету і було поставлено. А окремі члени парламенту висловлювалися ще прозоріше. Представник партії вігів, виступаючи в Палаті громад парламенту 1846 року, представив вільну торгівлю як вигідний "принцип", за допомогою якого "іноземні держави стануть для нас цінними колоніями, при тому, що нам не доведеться нести відповідальність за управління цими країнами" [18, р. 8].

Отже, задля перетворення Англії на "майстерню світу", а інших країн — на колонії чи сировинні придатки було розпочато грандіозну ідеологічну й пропагандистську кампанію. Найактивнішим її діячем

був Р. Кобден, який пройшов шлях від комівояжера до купця і промисловця. Спочатку було зломлено опір внутрішніх супротивників вільної торгівлі в Англії, зокрема партії консерваторів (торі) та чартистів, котрі представляли інтереси робітників. 1846-го Р. Кобден оселився на континенті, де впродовж 13 років переїжджав з однієї європейської країни в іншу, агітуючи за вільну торгівлю [19, р. 11—12, 28—30].

Таку саму пропаганду в Європі проводили англійський парламент і британські торговельні асоціації. У низці країн було засновано суспільства вільної торгівлі, які іноді очолювали англійці, як, наприклад, у Німеччині. Ця робота мала позитивний для англійських ідеологів результат. Історик економіки того часу П. Байрох зазначав: "Під впливом цих груп тиску, а іноді також під прямим впливом британців, більшість європейських держав провели у себе скорочення митних тарифів" [19, р. 30].

Водночас, ніби абсолютно випадково, паралельно з цією грандіозною кампанією на підтримку боротьби за свободу торгівлі в Європі, виходили книги, що відбивали нові історичні концепції. Автори цієї літератури повністю заперечували факти попередньої історії та пропонували чи не переписати її заново. Найвідомішою з нових концепцій став марксизм, що з'явився одночасно з початком "хрестового походу" за вільну торгівлю, — наприкінці 1840-х років.

5. Марксизм і виникнення нових класів

До появи і поширення марксизму майже всі історики писали про капіталістів і капіталістичні відносини як про цілком природне явище, котре існувало у всі часи. І капітал також існував у всі часи — сільське господарство у Вавилонській державі та Стародавньому Римі не було б таким ефективним без значних вкладень капіталу в іригаційні системи. Російський історик В. Ключевський, який навряд чи ґрунтовно читав Маркса (якщо взагалі читав), писав про капіталістів і про владу капіталу в Київській Русі [20, XIV].

Історики Т. Моммзен, який працював над своїми книгами ще до виходу праць К. Маркса, і М. Ростовцев писали про капіталістів і капіталізм у Стародавніх Римі та Греції [21, с. 537; 22, с. 51].

Карл Маркс ці ідеї перевернув з ніг на голову, стверджуючи, що капіталізм виник лише з появою промисловості в другій половині XVIII століття — теза, що від початку суперечила фактам. Він також висловлював думку, що одночасно з появою капіталізму сформувалися абсолютно нові класи — капіталістів і пролетарів, а все, що було до того, не мало жодного значення для історії й життя. К. Маркс без будь-яких аргументів визначив усе, що було до XVIII століття — "феодалізм", а те, що було раніше, приблизно до V століття, — "рабовласницьким способом виробництва".

Проте через певний час, після критичних зауважень, розібравшись в історичному матеріалі, філософ міняв і тасував назви "способів виробництва" стверджуючи, що окрім "рабовласницького", "феодалістичного" і "капіталістичного", був ще й "античний", "східний" і "німецький" спосіб виробництва як самостійний,

відмінний від перших трьох [23, с. 157; 24, с. 462—469]. Фактично Маркс спростував самого себе.

Але кому цікава історична правда і відповідальність автора, якого вже обрали символом нової віри? Наведені праці філософа не були опубліковані, можливо, йому не дозволили це зробити куратори. Проте марксистська концепція ще й досі є доволі стрункою і простою, нині її підтримують усі авторитетні західні історичні школи і вона становить основу шкільного викладання історії у всьому світі.

Усе просто й не потрібно напружувати мозок: у визначеному році "рабовласницький лад" змінився "феодалізмом", а згодом — у відповідному році — "капіталізмом". І головне — жодній людині не спаде на думку порівнювати процеси, що відбувалися в різні періоди і виявляти певні закономірності. Адже чи можна порівнювати рабовласницький або феодалістичний лад із капіталізмом?

А у працях зазначених істориків та й, власне, автора наведеної теорії, згодом таку примітивну схему було спростовано і доведено зовсім іншу, проте ці книги видалили з бібліографії та намагалися забути про них. Чи порадили альтернативним історикам взагалі не оприлюднювати свої ідеї, як, приміром, Е. Домару. Цікаво, якби в Радянському Союзі, з поваги до Карла Маркса, не вирішили 1939 року опублікувати повну збірку його праць, то ніхто б взагалі не дізнався, що автор марксистської історичної концепції в зрілому віці переглянув власні ранні погляди на хід світової історії.

Про роль історичної концепції Маркса у викладанні історії в західних школах свідчить такий приклад. Відомий історик І. Валлерстайн, вивчаючи думки вчених про Французьку революцію 1789 року, зі здивуванням виявив, що вони кардинально відрізняються від того, що йому викладали у школі та коледжі. Більшість істориків давно дійшли висновку, що Французька революція була не буржуазно-демократичною, як навчали в американській школі, а антикапіталістичною. Вона жодним чином не відрізнялася від Російської революції 1917 року й не мала буржуазно-демократичних ознак [25, р. 34—51].

У своїй праці І. Валлерстайн зауважував: "До XVIII століття Франція вже не була феодалістичною країною в будь-якому значенні цього слова". А поширеність тези про Французьку революцію як "буржуазну" історик пояснює саме "марксистською спадщиною" [25, р. 40, 50].

Отже, "марксистська спадщина" глибоко укорінилася не лише у середніх і вищих навчальних закладах СРСР як частина офіційної ідеології, а й у західних школах і коледжах, де на уроках історії викладають марксистську історичну концепцію про "буржуазні революції" як основну при переході від феодалізму до капіталізму.

Історія виникнення марксизму та основних елементів його історичної й соціальної концепції свідчить про замовний характер праць Карла Маркса, що слугували інструментом "м'якої сили" в інформаційній війні. Надалі історики спростували тези і щодо

"рабовласницького способу виробництва", і щодо пролетаріату як особливого класу — супутника капіталізму, що виник у XVIII столітті.

На основі аналізу численних історичних фактів учені спростували тези Маркса про "первинне капіталістичне накопичення", про зародження капіталізму лише в XVIII столітті, про "буржуазні революції" при переході від феодалізму до капіталізму тощо. Цікаво, що К. Маркс, "вождь пролетаріату" і "захисник інтересів робітничого класу", був ще і прибічником ідей А. Сміта, ратуючи за свободу торгівлі. Можемо тільки дивуватися, як йому вдавалося це поєднувати, враховуючи, що майже всі організовані об'єднання робітників того часу виступали проти вільної торгівлі, яка асоціювалася з безробіттям і обмеженням прав трудящих [19, р. 129, 132—133].

Попри спростування концепції Маркса істориками, багато теоретиків капіталізму й вільної торгівлі беззастережно прийняли марксизм після його появи і стали заперечувати, що капіталістичні відносини були й до XVIII століття.

Зокрема, відомий німецький економіст-теоретик В. Зомбарт писав на межі XIX і XX століть про некапіталістичну природу економіки середньовіччя, зазначаючи, що "бізнесмени" тієї епохи були "несправжніми" — боязкими, пожадливими, неосвіченими. Однак після того, як два провідні спеціалісти з історії італійського середньовіччя, Р. Девідсон і Х. Зівкінг, розкритикували його роботи і висловили думку, що в містах північної Італії в XIII—XVI ст. розвивався справжній капіталізм зі справжнім класом капіталістів-бізнесменів, В. Зомбарт таки визнав свою помилку [26, р. 163].

Проте інформаційна війна тривала. Окрім В. Зомбарта, з критикою колишніх історичних поглядів на античність виступили й інші автори, котрі стверджували, що за тієї доби не було капіталістичних стосунків, а основу економіки становило натуральне господарство. Відповідь з боку відомого німецького історика Е. Меєра була нищівною, адже він зауважував, що таке уявлення про економіку античності не має нічого спільного із концепціями істориків [27, S. 81—89].

Постає логічне запитання: чому впродовж усієї кампанії боротьби Великобританії за лібералізм у торгівлі, що розпочалася в 1840-ті роки і тривала до початку XX століття, не припинялася критика наявної історичної концепції? І чому до цієї критики, що її започаткував економіст-ліберал Д. Юм, долучилися також Маркс, Енгельс, Зомбарт, Родбертус та ін.? Чи це лише надто дивний збіг?

6. "Нова" ера вільної торгівлі

Для того, аби знайти відповідь, потрібно визначити основний вектор цієї критики. Очевидно, вона полягала в тому, щоб визнати анахронізмом минулі історичні епохи та оголосити про початок нової ери. Тому жодні висновки щодо попередніх епох не підходили для нової капіталістичної ери вільної торгівлі.

Особливо це стосується висновків письменників-меркантилістів, оскільки вони характерні для "дока-

піталістичного", "феодалного" суспільства, устрій якого нібито був абсолютно інший. Тим більше такі висновки не можна робити, використовуючи концепцію занепаду античного суспільства — адже воно було "рабовласницьким". Отже, жодні перешкоди не повинні були заважати англійському капіталу реалізовувати мрію про перетворення Великобританії на "майстерню світу", а інші країни — на постачальників для неї сировини і робочої сили. І жодні перешкоди не повинні були заважати торговцям і фінансистам Англії та інших країн Заходу збагачуватися завдяки вільній торгівлі, зважаючи на те, що від спекулятивних можливостей (з одного боку, винахід дешевих видів транспорту — пароплавів і паротягів, а з другого — колосальна різниця в цінах між країнами) і від нечуваних прибутків у торговців і фінансистів паморочилося в головах.

На підтвердження цієї думки наведемо характеристику вільної торгівлі І. Валлерстайна, який зазначав, що, на відміну від протекціонізму, котрий відіграє важливу роль у досягненні державою довгострокових переваг, вільна торгівля служить "максимізації короткострокового прибутку класом торговців і фінансистів" [28, р. 213].

Однак планам англійських торговців не судилося здійснитися. Істеблїшмент США, переживши громадянську війну 1861—1865 років, вирішив припинити експерименти з "максимізацією короткострокового прибутку" і повернувся до жорсткої протекціоністської політики. Результати не забарилися — до кінця XIX століття країна перетворилася на найпотужнішу державу і за економічними показниками у кілька разів перевершила Великобританію.

Після цього перегляд історії закінчився. Англія втратила перевагу у сфері вільної торгівлі й перетворилася на депресивну країну і в економічному, і в демографічному плані. "Нова ера" — ера капіталістичної вільної торгівлі — завершилася Великою депресією і загальним поверненням до протекціонізму. Цікаво, що водночас зник і запал прибічників перегляду історичних концепцій, зокрема впродовж 1930—1950-х років навіть не було таких спроб. Саме тоді лунала найзапекліша критика на адресу К. Маркса і його історичної концепції. Як зазначав Ч. Уїлсон у 1970-ті роки, ця доктрина мала настільки істотні розбіжності з історичними фактами, що виник ризик серйозної "конфронтації між теорією і фактами" [29, р. 6].

Варто зауважити, що тоді західна історична наука зробила значний крок уперед: археологічні дані піддавали аналізу з використанням новітніх методів датування і відтворення втрачених об'єктів або речовин за збереженими елементами; у дослідженнях застосовували аерофотознімання тощо, що допомогло підтвердити чимало важливих гіпотез.

7. Застосування книги як "м'якої сили" у XX столітті

Нова інформація дала історикам підстави стверджувати, що в епоху античності справді сталася демографічна криза. Аналогічні думки про демографічні

кризи та розвиток ринкових і капіталістичних стосунків висловлювали дослідники середньовіччя. Окремі з них пов'язали між собою демографічні кризи і економічні процеси. Отже, найбільш значущі відкриття в економіко-історичній науці можливі саме при вивченні взаємозалежності економічних і демографічних тенденцій [30, р. 361].

Проте такі відкриття навряд чи припадуть до душі прибічникам вільної торгівлі й глобалізації. Адже створення Всесвітньої торговельної організації (ВТО) та її діяльність доводять, що наслідком вільної торгівлі є не процвітання країн, а їхній занепад і деградація.

Подальший аналіз застосування книги як "м'якої сили" в XX столітті свідчить, що одночасно зі стартом нової кампанії за свободу торгівлі відновився і похід проти історії, що розпочався в 1960—1970-ті роки. У великій кількості виходили книги, які, по суті, повторювали ідеї Маркса, Зомбарта, Родбертуса. Авторами цих робіт були вже не ліберальні економісти або невідомі дослідники, ідеї яких згодом спростовували авторитетні історики. Авторами часто ставали саме вони! Досвід першого покоління переглядачів історії було враховано повною мірою.

Прикладом може слугувати нова економічна концепція античності, яку запропонували історики Кембриджського університету в 1960—1980-ті роки. Вона мало відрізнялася від поглядів Родбертуса, розкритикованих Е. Меєром на початку XX століття. Учені пропонували вважати економіку античності напівнатуральною, що майже не мала міжнародної торгівлі. Жодних вагомих доказів цієї точки зору історики не наводили, навпаки — пропонували чимало протилежних, але при цьому наполягали на власній концепції [31]. Зрозуміло, що більшість колег не погодилися з такою позицією [32, р. 87—102]. А італійська історик А. Карандіні зауважила, що співробітники кафедри античної історії Кембриджського університету видають "бойовий клич" при будь-якій згадці про розквіт комерційного капіталізму в античному світі [33, р. 156—157]. Так відбувається інформаційна війна, в якій зброєю є книги, а політику важко заховати під мантиєю вченого.

М. Фінлі, керівник цієї кафедри, запропонував іншу ідею: повернутися до теорії Карла Маркса про "рабовласницький лад" в античності. Науковець наголошував, що історики засвоїли хибні погляди на рабство, розкритикувавши майже два десятки історичних праць, зокрема й класичні твори про рабство Е. Меєра та А. Валлона [34, р. 32—63].

Пропозицію М. Фінлі історики сприйняли доволі стримано, хоча її з ентузіазмом підхопив американський телевізійний канал історичних програм Discovery Civilization. Автори однієї з передач 2005 року стверджували, що в Римській імперії приблизно у 200 р. н. е. було 10 мільйонів рабів. Discovery Civilization перевершив М. Фінлі, який називав цифру у 2 мільйони, та й усіх інших істориків, за найсміливішими оцінками яких, це число становило не більш як 3 мільйони й не у 200 р. н. е., а в період

пізньої Республіки в I ст. до н. е. [34, р. 80]. Зауважимо, що консультантами цієї програми були співробітники Кембриджського університету.

Вкотре, з наступом на економічну історію античності, розпочалася й атака на демографічну історію. Фахівці зазначали, що майже всі дані, отримані про демографію в античності, неправдиві й спотворюють історичну картину, а отже їх не варто брати до уваги, а найліпше загалом від них відмовитися [35 р. 58, 69—70]. Водночас демографи та історики, починаючи з 1990-х років, були одностайні у думці, що хоча всі демографічні дані епохи античності свідчать про демографічну кризу і скорочення населення, проте це вказує лише на недосконалість наявних даних, а не на вірогідність досліджень [36; 37, р. 139—142].

Заборонені теми в західній науці не обмежені лише історією. Вони стосуються і економіки. У XX столітті виникло чимало різноманітних економічних гіпотез і концепцій, за допомогою яких намагалися описати певні економічні явища, приміром теорія довгих циклів відомого російського економіста М. Кондратьєва. Він стверджував про можливість існування довгих економічних циклів у 80 або більше років, після чого настає чергова загальна криза. Від моменту виходу цієї теорії її багато разів досліджували, коментували та висували найрізноманітніші причини довгого циклу Кондратьєва. Однак, зауважимо, що фахівці з'ясували різні причини, окрім найочевидніших, пов'язаних із циклами глобалізації, тобто з періодами інтенсивної міжнародної торгівлі. І жодного разу західні економісти в гіпотезах довгого циклу не аналізували показники, які насправді його визначають: зміна рівня митних зборів, нерівномірність розподілу прибутків у суспільстві, міра монополізації, а також демографічні кризи. Хоча, власне кажучи, будь-який об'єктивний економічний аналіз свідчатиме про наявність таких циклів за останні 4—5 століть.

Отже, попри те, що сучасна західна ідеологія побудована на демонстрації переваг глобалізації, жоден із західних економістів ґрунтовно не розглядав це явище — оперуючи цифрами і фактами, використовуючи дані принаймні кількох останніх століть. Людству нав'язано абсолютно незнайомий і недосліджений шлях розвитку (глобалізація), який, цілком можливо, прямує до прірви. До того ж накладено жорстке табу на будь-які його дослідження. Інших аргументів немає, щоб пояснити відсутність серйозних спроб із боку західних економістів дослідити розвиток глобалізації навіть за останні кілька століть, не кажучи вже про середньовічну й античну глобалізацію, оскільки, як зазначалося вище, явища глобалізації в історії Європи (від XII століття) ще в 1970-ті роки докладно розглянув і довів І. Валлерстайн.

Проте заборону накладено не лише на дослідження глобалізації, а й на будь-які ґрунтовні дослідження впливу протекціонізму та вільної торгівлі на економічний розвиток держав.

Отже, в історичній та економічній науках Заходу утворилися величезні заборонені території, які з часом

лише розростаються і набувають небезпечних розмірів, загрожуючи поховати ці науки загалом. В американській історичній науці, як бачимо, сьогодні зазвичай уникають слів "занепад" і "криза", а в економічній — слово "протекціонізм", окрім як у лайливому сенсі, не вживають.

Мабуть, назріло питання про те, що країни мають, нарешті, припинити беззастережно вірити тому, що написали західні історики й економісти, навіть якщо йдеться про історію або економіку країн Західної Європи і США. Варто створювати власні історичну та економічну науки, вільні від заборонених тем і спотворень (зокрема й від марксистської спадщини).

Проте постає запитання — у чийх інтересах утворено ці заборонені зони? Якщо західні історики й економісти вважають, що в такий спосіб допомогли своїм урядам перехитрити решту людства, то вони, безперечно, помиляються. Як свідчить історія, і найуспішніші країни в умовах глобалізації врешті-решт переживають кризу.

Аналіз використання книг як зброї в інформаційних війнах дає можливість зробити певні висновки. Перший стосується кризи економіки, яка чекає на Західну Європу і США. Другий полягає в тому, що західноєвропейським націям загрожує небезпека повторити долю римлян часів пізньої античності та раннього середньовіччя. Вже сьогодні у Франції арабо-французи, тобто іммігранти з арабських країн і країн Африки, а також їхні нащадки за чисельністю надто швидко наближаються до основної французької нації, а за кількістю народжуваних дітей у багатьох провінціях навіть випереджають її. Той факт, що це інша нація, яка не може чи не хоче асимілюватися, став зрозумілим 2005 року під час масових погромів по всій країні, які відтоді відбуваються щорічно. Оскільки чисельність цієї молоді нації надзвичайно швидко росте, а корінне населення вкрай швидко старіє, то в майбутньому неминуче перетворення Франції або окремих її провінцій на своєрідний Близький Схід із жорстким протистоянням або війною між двома народами. Війною, якій не буде кінця і в якій не буде переможця, принаймні впродовж багатьох десятиліть. І якщо в інших європейських країнах демографічна криза ще не встигла спричинити аналогічні наслідки, то в умовах глобалізації — це лише питання часу.

Зрозуміло, цих проблем можна було б уникнути, якби в 1960-ті роки, коли у Франції відновилася народжуваність, уряд країни разом з керівництвом сусідніх держав чи без них, відповів би рішуче "ні" глобалізації, що її нав'язували з-за океану, і продовжував би розвиток нації у рамках регіональної економічної моделі.

На підставі проведеного аналізу можна з упевненістю сказати, що Франції вдалося б уникнути різкого погіршення демографічних показників. Але для цього її уряду в 1960—1970-ті роки довелося б відмовитися від захопливого процесу "зняття вершків" або "максимізації короткострокового прибутку". Тоді йшлося, можливо, про десятки мільярдів доларів, які можна

було заробити впродовж кількох років тільки завдяки зростанню обсягів міжнародної торгівлі та експорту в інші країни. Щоправда, французькій нації, котра живе сьогодні в умовах не лише демографічної, а й цивілізаційної кризи, від цього аж ніяк не краще.

Судячи з розвитку подій, саме інтересами "максимізації короткострокового прибутку" керувалася панівна еліта Заходу, коли в 1960-ті роки започаткувала проект під назвою "глобалізація". І саме цими інтересами, а не інтересами народів інших країн мотивовано всі заборонені теми досліджень у західній науці: від причин загибелі античного світу та виникнення феодалізму до вивчення процесів глобалізації як економічного й історичного явища.

Проте залишається надія, що з наростанням економічної, соціальної й політичної кризи, з якою неминуче зіткнеться весь світ на нинішній стадії глобалізації, серед економістів та істориків з'являтиметься все більше відповідальних за долю світу людей, котрі, як Д. Стігліц, безкомпромісно критикуватимуть глобалізацію і, як Р. Ходжес і Д. Уайтхаус, закликатимуть до перегляду наявної історичної концепції. І у цій інформаційній війні проти глобалізації знову важливу роль відіграватимуть книги минулого століття, які ще не вилучили з бібліотечних зібрань і не відправили до спецфондів.

Список використаної літератури

1. Loria A. Les bases économiques de la construction sociale, 1893.
2. Nieboer J. Slavery as an Industrial System: Ethnological Researches, 1900.
3. Wakefield E. A View of the Art of Colonization, 1834.
4. Domar E. The Causes of Slavery or Serfdom: a Hypothesis // Journal of Economic History. — Vol. 30. — 1970. — No. 1.
5. New Cambridge Medieval History. — Vol. I. — Cambridge, 2005.
6. New Cambridge Medieval History. — Vol. II. — Cambridge, 1995.
7. Ward-Perkins B. The Fall of Rome and the End of Civilization. — New York, 2005.
8. Histoire de la France. Des Origines a nos jours, par G. Duby. — Paris, 1997.
9. Hodges R. Charlemagne and The Origins of Europe / R. Hodges, D. Mohammed Whitehouse. — Oxford, 1983.
10. Lopez R. The Birth of Europe. — London, 1967.
11. Cambridge Economic History of Europe. — Vol. II. — Cambridge, 1942.
12. Cambridge Ancient History. — Vol. XIV. — Cambridge, 2000.
13. Montesquieu. Lettres persanes.
14. Hume D. Of the Populousness of Ancient Nations, in: Political Discourses. — Edinburg, 1752.
15. Wallace R. A Dissertation on the Number of Mankind in Ancient and Modern Times... — Edinburg, 1753.
16. Cambridge Modern History. — Vol. VII. — Cambridge, 1957.
17. Hollingworth T. Historical Demography. — London, 1969.
18. Semmel B. The Rise of Free Trade Imperialism. Classical Political Economy, the Empire of Free Trade and Imperialism, 1750—1850. — Cambridge, 1970.
19. Cambridge Economic History of Europe. — Vol. VIII. — Cambridge, 1989.

20. *Ключевский В.* Курс русской истории. — Лекции I-LXXXVI.
21. *Моммзен Т.* История Рима. — Т. 3, книга 5. — Москва, 2001.
22. *Ростовцев М.* Общество и хозяйство в Римской империи. — Санкт-Петербург, 2000. — Т. 1.
23. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. — 2-е изд. — Т. 48. — Москва, 1961.
24. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. — 2-е изд. — Т. 46, часть I. — Москва, 1961.
25. *Wallerstein I.* The Modern World-System III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730—1840's. — San Diego, 1989.
26. *Day J.* The Medieval Market Economy. — Oxford, 1987.
27. *Meyer E.* Kleine Schriften. — Halle, 1924, Bd. 1.
28. *Wallerstein I.* The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. — New York, 1974.
29. *Cambridge Economic History of Europe.* — Vol. V. — Cambridge, 1977.
30. *Wilson C.* England's Apprenticeship, 1603—1763. — New York, 1984.
31. *Trade in the Ancient Economy.* Ed. by P. Garnsey, K. Hopkins, C. Whittaker. — Berkley, 1983.
32. *Ward-Perkins B.* The Fall of Rome and the End of Civilization. — New York, 2005.
33. *Trade in the Ancient Economy.* Ed. by P. Garnsey, K. Hopkins, C. Whittaker. — Berkley, 1983.
34. *Finley M.* Ancient Slavery and Modern Ideology. — New York, 1980.
35. *Parkin T.* Demography and Roman Society. — Baltimore, 1992.
36. *Family in Italy from Antiquity to the Present.* Ed. by D. Kertzer & R. Saller. — New Haven, 1991.
37. *Ward-Perkins B.* The Fall of Rome and the End of Civilization. — New York, 2005.

В роботі розглянуті заборонені теми історическої та економіческої наук Запада, зв'язані з глобалізацією, демографіческими кризисами, протекціонізмом. Освітлена роль книги як феномена "м'якої сили" в невидимих інформаційних війнах. Аналіз книг відомих авторів свідечує, що глобалізація була характерна для різних періодів розвитку соціальних систем, починаючи з античності, середньовіччя та до наших днів.

The research deals with the forbidden themes of Western historical and economic science, connected with globalization, demographic crises, and protectionism. The role of the book is shown as a phenomenon of "soft power" in latent information warfare. Analysis of the books of various authors shows that globalization was typical for different development periods of social systems, starting from antiquity, the Middle Ages to the present day.

Надійшла до редакції 22 січня 2018 року

УДК 37.018.43::004.032.6]:316.74-053.6/.81

Олександр Ісаєнко,
кандидат історичних наук,
доцент Київського університету імені Бориса Грінченка

Роль медіаосвіти у формуванні медіакультури сучасної молоді

У статті висвітлено питання формування медіакультури сучасної молоді, визначено та обґрунтовано важливість здобуття медіаосвіти, щоб уміти аналізувати та оцінювати медіатексти, опрацьовувати отриману інформацію, відсіювати зайву, виробляти власний погляд, вирізняти медіаманіпуляції та обирати ефективні способи захисту від медіавпливів.

Ключові слова: медіакультура, медіаосвіта, медіаграмотність, засоби масової комунікації (ЗМК), медіавплив, медіаманіпуляція, медіатекст.

Упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій майже у всіх сферах буття призвело до формування медіакультури, що сьогодні як суспільний феномен створює нове середовище спілкування, трансформуючи реальність. Стирання меж між "масовим" і "елітним" стало ознакою культурної парадигми інформаційного суспільства, котре орієнтоване на "всєядність" ідей і компроміс естетичних позицій. Комп'ютерні й телекомунікаційні технології є своєрідним інструментом інформаційної, політичної та духовної експансії, засобом для створення нових соціальних міфів. Дослідження соціокультурної ситуа-

ції свідчать, що медіапростір щоразу активніше впливає на суспільну свідомість як потужний засіб інформації та пропаганди культурних й освітніх контактів, як чинник розвитку творчих здібностей особистості, джерело зразків для наслідування і симуляції.

Традиційні медіа та новітні мультимедійні засоби значно розширюють діапазон можливостей, зокрема і в освітній сфері, проте водночас потребують професійної педагогічної корекції спожитої інформації, що зумовлює важливість медіаосвіти. Досліджуючи медіакультуру як чинник розвитку особистості в умовах глобалізації інформаційного простору та враховуючи